

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И БАЛКАН 90 ГОДИНА КАСНИЈЕ

Читање са дистанце

Ове године навршава се 90 година од завршетка Првог светског рата, што је у земљи и иностранству пропраћено бројним дешавањима. Део тога јесте и међународна научна конференција „Први светски рат и Балкан – 90 година касније“, која је одржана у Београду 13. и 14. новембра 2008. године, у организацији Одељења за војну историју Института за стратегијска истраживања. Покривитељ тог скупа било је Министарство рада и социјалне политике, Сектор за борачко-инвалидску заштиту.

Као резултат рада Конференције остаће упамћене многобројне дискусије и закључци, а један, нама посебно важан јесте – идеал истине, коме треба да тежи историја као наука. У овом случају још јед-

ном је истакнуто да су жртве српског народа у Првом светском рату огромне, као и чињеница да се највећи и најважнији сукоби великих сила нису десили на Балкану и да на овом простору није решаван ни Први, а ни Други светски рат. Управо то је разлог за сагледавање сопствене улоге, која се, неретко, превише наглашава. Књижевне фикције и уметнички доживљаји сопствене величине замућују нам поље реалног расуђивања и воде нас у ћорсокак. Одмереним приступом, уз поштовање другог и других, можемо најбоље одредити своје место у породици балканских и европских народа. Један камен у том мозаику јесте и ова конференција.

Значај међународне конференције

Попуњавање белина

Историја коју су училе генерације које сада чине систем одбране, његове институције у МО и Војсци, испуњена је збуњујућим белинама, а времена за читање нема. Велики део наученог садржаја више представља митске приче, чији је извор пропаганда и публицистика настала после деведесетих, а да се нисмо отресли ни оних индоктринација из периода пре тога.

Подршку реализацији Међународне конференције „Први светски рат и Балкан – 90 година касније“, као и још неким пројектима Одељења за војну историју Института за стратегијске истраживања, пружио је Министарство рада и социјалне политике, односно његов Сектор за борачку и инвалидску заштиту којим руководи др Миро Чавалуга. Институт нарочиту захвалност дугује и саветнику у том Министарству господину Дејану Ристићу и Савезу потомака ратника Србије 1912–1920 и његовом председнику Љуби Марковићу.

Имајући у виду наслеђене проблеме историографије, историјске конфликте који су се поново пробудили, који се распламсавају после нових расплата или стицања политичких слобода након Хладног рата, а и тиме изазване нове историографске конфликте, проблеме у институционалном односу према архивској грађи, те кадровске, просторне, смештајне и, коначно, финансијске проблеме, рад на организацији оваквих научних конференција отежавају бројне препреке и претње. Историја коју су училе генерације које сада чине систем одбране, његове институције у МО и Војсци, испуњена је збуњујућим белинама, а времена за читање нема. Велики део наученог садржаја више представља митске приче, чији је извор пропаганда и публицистика настала после деведесетих, а да се нисмо отресли ни оних индоктринација из периода пре тога.

Одељење за војну историју Института, са малим бројем (осам) истраживача, покушава да о темама које му се поставе или их сам себи постави за истраживачки задатак, методом историјске науке и непристрасно, прошири сазнања и отвори их новим увидима, водећи се пре свега архивском грађом. Историчари Института нису у навијачким таборима актуелних ревалоризатора историјске науке и боре се да остану на терену војне историје, исто-

времено гајећи стручне и пријатељске везе са институцијама изван Министарства одбране. Поводом неуобичајено непосредних речи подршке и пријатељства које су учесницима и организаторима из Института упутили страни учесници Конференције, треба рећи да унутрашња војна и друга јавност слабо познаје сопствене капацитете, сопствене могућности и не разликује вредности у тој области. Посета, пажња и разумевање значаја садржаја Конференције често се своде на оно што су објавили медији. Верујемо, међутим, да ће, када се једном у будућности буду тражили трагови овога времена, издања Одељења за војну историју бити објективнији извор и неупоредиво боља литература него медијска слика и информације.

Институт за стратегијска истраживања

Кратке црте за биографију

Институт за стратегијска истраживања јесте организацијска целина Сектора за политику одбране Министарства одбране Републике Србије. Чине га три одељења (Одељење за стратегијске процене и безбедносне интеграције, Одељење за студије одбране и Одељење за војну историју), са укупно осам доктора наука, шест магистара и осам истраживача, који се баве теоријским и емпиријским истраживањима питања безбедности, одбране и војне историје. Институт од јула 2007. године реализује бројне активности које се финансирају из буџета и из донације Министарства одбране Краљевине Норвешке. И Конференција „Први светски рат и Балкан – 90 година касније“ подржана је донацијом МО Краљевине Норвешке и уз вредно сарадничко посредовање Института Џеферсон. Ове је године Институт за стратегијска истраживања окончао рад на емпиријском истраживању „Војна професија у очима ученика средњих школа“ и реализовао нова емпиријске пројекте под називом „Ставови припадника Министарства одбране и Војске Србије о реформи сектора безбедности и прикључивању ЕА безбедносним интеграцијама“ и „Систем вредности припадника МО и ВС – препрека или препорука за европске интеграције“. Током ове године истраживачи из Института објавили су пет књига; сваки истраживач објавио је најмање један рад у неком од домаћих или страних часописа; учествовали су на више од 20 скупова у земљи и иностранству; сами су организовали више семинара и стручних расправа и, на крају, по захтеву претпостављених одлучилаца припремили мноштво безбедносних анализа и процена. Половина истраживача (десет) течно говори енглески језик, а још четворо има пасивно знање. Сви остали припадници, потпомогнути донацијом, организовано уче енглески језик у самом Институту. Сам или уз помоћ Сектора за политику одбране, Институт је организовао више предавања о темама из глобалне и националне безбедности и у вези са решавањем питања КиМ, где су се као предавачи појавили амбасадори у нашој земљи, професори универзитета, изасланици одбране. Институт има веома развијену сарадњу са факултетима, институтима и невладиним организацијама, али и са аналогним институцијама у Европи и свету. Одељење за војну историју издаје часопис – *Војноисторијски гласник*, који има излази од 1950. године и у којем своје радове објављују веома угледни историчари из земље и света. Верујемо да није претерано рећи да је данас сваки историчар поносан ако му се рад појави у *Војноисторијском гласнику*.

Конференција „Први светски рат и Балкан – 90 година касније“ имала је манифестациони, меморијални и научни карактер. Она је Институту потврдила старе сарадничке и пријатељске односе и донела веома добре нове везе.

Сваки од кључних појмова из наслова даје овој теми бар једну своју специфичну димензију. Базични појам је Први светски рат, други је његов балкански фронт и, коначно, шта о томе историчари могу да кажу 90 година касније.

То је онај рат у којем је Берtrand Расел осуђен као дезертер и у којем су мудрији посматрачи управо на његовом примеру опоменули оне који суде противницима рата да треба пазити, јер можемо лако осудити оне најпаметније који ће нам

иза рата бити највише потребни (Bainton).

То је, исто тако, онај рат из којег су нам позната искуства да је извршење војничког задатка у ствари „вршење функције знатно више од појединца“. У писму једног војника из ровова Првог светског рата стоји да је „прво одређено осећање са којим могу упоредити садашњу емоцију страст за непознатим и новим“. (...) „Незаборавно искуство Фронта, по мом мишљењу, искуство је огромне слободе... Ко ступи на бојно поље, на улазу у први ров напушта терет друштвених конвенција“.

И данас, после 90 година догађаја, многе одлуке, многе судбине остале су нерасветљене. Међу њима су и српске судбине. ■

Др Михајло БАСАРА, пуковник
Директор Института за стратегијска истраживања

Акценти са Конференције

Изразак из ровова

Почетна намера организатора била је да се, када је о историји Првог светског рата реч, „изађе из ровова“ и да се истраживачко тежиште са војне и дипломатске историје пребаци на искуство обичног човека, војника или цивила – појединца, затим на догађаје у позадини великих фронта, на националне покрете, судбину ратних заробљеника, окупационе режиме... У том смислу посебно вреди истаћи одређена саопштења.

У раду Конференције *Први светски рат и Балкан – 90 година касније* учествовали су историчари из Србије, Аустрије, Мађарске, Румуније, Словеније, Канаде, Бугарске, Словачке, Грчке, Турске, Црне Горе и Француске. Они су представљали различите установе: истраживачке центре, војноисторијске институте, војне музеје, институте за савремену историју, катедре за националну или војну историју неколико универзитета. У два радна дана, 13. и 14. новембра, у оквиру седам тематских панела презентована су 23 саопштења.

Магистар Марек Мешко из Војноисторијског института Министарства одбране Словачке свом саопштењу Мисија Милана Растислава Штефаника у Србији 1915. године, обрадио је веома занимљиву ратну епизоду, у чијем је средишту натурализован Француз словачког порекла Милан Растислав Штефаник. Наиме, током свог боравка у Србији, где се борио у саставу француске ваздухопловне јединице, Штефаник је покушао да код српске владе издејствује да се од заробљених Чеха и Словака формира војна јединица која би се борила на страни сила Антанте. Његово учешће у борбама и тада успешно одвијање офанзиве Централних сила против Србије, онемогућили су реализацију те идеје. Међутим, упркос неуспеху, после повратка у Француску, Штефаник је искористио претходно искуство да при крају рата у земљама Антанте формира чехословачке легије, чије је учешће у рату допринело стварању чехословачке државе.

Мртво слово на папиру

Доктор Ференц Полман из Војноисторијског института Министарства одбране Мађарске, у свом саопштењу Аустроугарски злочини над Србима на почетку Првог светског рата, описао је догађај из августа 1914. године када су аустроугарске снаге починиле масакр над ненаоружаним цивилима у порти шабачке цркве.

Покушаји међународне заједнице да формулише модерна правила за вођење ратова, у којима би, подједнако и војници и цивили, требало да буду заштићени од бесмисленог и бескорисног насиља и нечовечанског понашања, остали су мртво слово на папиру са избијањем Првог светског рата. Након сарајевског атентата антисрпска кампања у Аустроугарској попримила је и расне елементе. У сваком Србину се видео непријатељ или шпијун, а велики број припадника српске националне мањине је ухапшен и интерниран. Захваљујући неколицини страних посматрача, пре свих, угледном криминологу Арчибалду Рајсу, међународна заједница је сазнала колике су размере аустроугарских злочина, као што је убиство 120 нејужних цивила у порти шабачке цркве. После рата у Аустрији је формирана посебна комисија која је требало да испита околности у којима су злочини почињени и да утврди одговорност појединих официра. Командант 9. корпуса, генерал Хортштајн ослобођен је због недостатка доказа, али је у крајњем случају зани-

мљиво било сведочење тадашњег ађутанта поручника Морица грофа Естерхазија, који је указао на многе појединости у вези са околностима у којима је почињен масакр.

Мајор мр Слободан Ђукић са Војне академије представио се занимљивим саопштењем *Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915. године*. Он је приказао начин на који се, испрва неспремна, српска Врховна команда односила према проблему присуства великог броја аустроугарских ратних заробљеника у лето и јесен 1914. године и старања према њима у тренуцима повлачења 1915. године. Пре почетка рата у Србији није било ништа урађено, нити припремљено за прихват толиког броја заробљеника. Да би се успешно одговорило на тај изазов, формирана је Заробљеничка команда у Нишу. После победа на Церу и Колубари на списку Заробљеничке команде било је 568 официра и 54.906 војника. Заробљеници су били подељени на три групе – „Југословене, Северне Словене и Несло-

вени“. Крајем децембра 1914. године у Србији избија епидемија тифуса. И поред предузетих мера, епидемија се брзо ширила, да би првих месеци 1915. године достигла врхунац. Последице су биле стравичне. У Србији је од тифуса у току зиме умрло око 20.000 аустроугарских заробљеника.

Успешно одвијање офанзиве Централних сила у јесен 1915. приморало је српску Врховну команду да организује евакуацију аустроугарских заробљеника. Почетком новембра око 35.000 слабо одевених заробљеника без довољно хране кренуло је из Призрена ка Албанији. После великих мука, у близини Валоне, Заробљеничка команда предала је савезничкој војсци 638 официра и 21.320 војника. Само у току предаје умрло је 1.900 заробљеника. Приликом повлачења кроз Албанију, од глади, зиме и разних болести умрло је око 9.000 аустроугарских заробљеника.

Доктор Душица Бојић, кустос у Историјском музеју Србије, у свом, на моменте по-

тресном излагању *Српске избеглице у Првом светском рату*, приказала је судбину српских избеглица током Великог рата. Значај њеног рада је у томе што је скренула пажњу са уобичајених строго војних тема везаних за Први светски рат. Пажњу су привукли подаци да је, на пример, Београд, који је уочи рата имао 90.000 становника, за неколико месеци спао на само 8.000. У Ваљеву од 10.000 остаје само 300 људи. Подаци о великом егзодусу 1915. године посебно су потресни: Француска прима 5.000 лица на Корзици, 17.000 у континенталној Француској, неколико хиљада у северној Африци. Такође и Русија и Италија примају по неколико хиљада избеглица. Више од 5.000 српских избеглица било је само у три већа града Русије – у Москви, Петрограду и Кијеву. После Октобарске револуције они су кренули на избеглички пут око света преко Сибира, Манџурије, Кине, Јапана, за Канаду и Америку, где су провели више од годину дана. Из Америке се враћају преко Хавра у Француску и улазе назад у отаџбину преко лука у Солуну и Дубровнику. Репатријација је спроведена из више праваца и трајала је до 1921. године, а последње избеглице и ратни добровољци су се, у сада нову државу, Краљевину СХС, вратили тек 1929. године.

Према попису из 1910. године, Србија је имала 2.922.058 становника. Непосредно пред Први светски рат са ослобођеним територијама, Старом Србијом и Македонијом, имала је 4.576.508 становника. У избеглиштво је отишло између 60.000 и 100.000 Срба.

Према службеним подацима изнетим на мировној конференцији у Паризу, погинуло је 1.247.435 лица, што износи 27,2% целокупног становништва и око 60% пострадалих мушкараца од 18 до 65 година. Од тога 402.435 војника и 845.000 цивила. У Топличком устанку страдало је око 20.000 Срба. Тој бројци треба додати велики број инвалида, око 264.000. Интернирано је 182.000 Срба, а од њих је око 80.000 смртно страдало. Само током преласка преко Албаније, умрло је око 60.000 војника, без нових регрута који су помрли идући пешице од Драча до Валоне. Цивиле није имао ко да изброји.

Мајор мр Звездан Марковић, заменик начелника Војног музеја Словеначке војске, у свом излагању Ратни путеви „словеначких пукова“ аустроугарске војске, као што и сам наслов каже, даје осврт на ратни пут „словеначких пукова“ у аустроугарској војсци. Аутор напомиње да је назив „словеначки пукови“ само условно узет, јер је реч о пуковима састављеним од становника са словеначког етничког простора, док је командни кадар био национално мешовит. Са становишта војне организације, готово читаво словеначка национална територија била је под командом 3. корпуса са шта-

бом у Градцу. Међу „словеначке пукове“ мајор мр Марковић наводи 17. (војни округ Љубљана), 87. (војни округ Цеље), 97. (Трст), 7. (Целовец), 47. пешадијски пук (Марибор), 5. драгонски (коњички) пук, са седиштем у Горици, топничка дивизиона у Ајдовшчини и Випави, 7. и 20. ловачки батаљон, затим 26. и 27. домобрански стрелачки пук. Са словеначког етничког простора у Првом светском рату учествовало је између 30.000–35.000 војних обавезника. У саставу Трећег корпуса, који је био распоређен на Источном фронту, било је око 60% Словенаца. Аутор је описао борбе које је Трећи корпус имао у Галицији, а навео је и појединачне словеначке јединице које су учествовале у борбама на Балканском фронту и у Белигији.

Пуковник др Станчо Станчев, директор Центра за војну историју Војне академије „Г. С. Раковски“ из Софије, и потпуковник др Росица Росева из исте институције, представили су заједнички пројекат *Крај војних операција бугарске војске у Првом светском рату*. Описано је стање на Македонском фронту у току припрема држава Антанте за пробој Солунског фронта. Обрађујући војне операције и распоред бугарских снага у току борби на Солунском фронту, пуковник Станчев и потпуковник Русева посебно се баве политичким импликацијама које је савезничка победа изазвала у бугарском друштву. Између Врховне команде бугарске војске и бугарске владе појавио се јаз неповерења и бугарски министри су почели да инсистирају на што скоријем потписивању примирања са државама Антанте.

Савезничке обавезе према Србији

У саопштењу под насловом *Неутралност или савезништво?*, мајор мр Димитриос Кацикостас из Директората за историју КоВ Генералштаба Грчке, детаљно је приказао унутрашњу политичку ситуацију у Грчкој и њен међународни положај у току Првог светског рата, са посебним освртом на унутрашње политичке сукобе. Ти сукоби били су резултат различитих политичких стајалишта грчког краља Константина и премијера Елефтериоса Венизелоса у вези са испуњењем савезничких обавеза према Србији и уласком Грчке у рат на страни једног од два сукобљена савеза. Док је грчки суверен хтео да избегне улазак Грчке у рат на страни Антанте, дотле је Венизелос управо у том стремљењу до крајњих граница заоштрио политичке прилике у земљи. На крају је победио у својој намери и Грчку увео у рат на победничкој страни.

Господин Ив Раик, професор Војне историје на Краљевском војном колеџу из Канаде, представио је крајње занимљиво и инспиративно саопштење „Нација је одеве-

на у рухо новог поноса“: Излазак Канаде на међународну политичку сцену на Версајској конференцији. Како је сам рекао у уводним напоменама, своје истраживање је почео са амбициозном намером да открије корене канадске балканске политике како би могао да о њима говори на конференцији. Међутим, њих у том историјском тренутку није било, али је зато представио учешће Канаде у Првом светском рату и њену борбу да изађе из британског империјалног загрљаја. Од укупне популације од неких осам милиона становника, Канада је мобилисала укупно 628.462 војника, морнара и ваздухопловаца. Од њих је 424.589 упућено на прекоморска ратишта. До дана примирања 11. новембра 1918. године, Канада је изгубила 59.544 борца, уз 172.950 рањеника, што је око 37% избачених из строја. Не треба занемарити податак да је током Првог светског рата 220.000 радника у 675 фабрика производило разне врсте ратног материјала. Чињеница да је свака четврта артиљеријска граната у британским оружаним снагама била произведена у Канади говори сама за себе. Управо тај допринос савезничкој победи омогућио је Канади да убудуће испољи већу самосталност у вођењу сопствене спољне политике и да на исти начин учествује у раду различитих политичких и економских тела Британске империје.

Потпуковник Лауренциу-Кристијан Думитру из Института за политичке студије одбране и Војну историју који функционише у оквиру Министарства одбране Румуније, у свом саопштењу Јул-август 1914. године – Румунија одбија да нападне Србију, приказао је занимљиву епизоду дипломатске историје два суседа. Наиме, иако је Румунија била везана савезничким уговорима са Централним силама – одбила је да нападне Србију. Њене обавезе су проистикале из евентуалног чина агресије против неке од њених савезница, али не и у случају да оне саме постану агресори. Са друге стране, јавно мњење у Румунији било је огорчено због аустроугарског ултиматума Србији. Германофилски румунски двор и политичари успели су да Румунију две године одрже у статусу неутралности, упркос међусобним разликама. Могућност да у договору са силама Антанте Румунија после рата против Централних сила знатно прошири своје територије била је на крају кључни аргумент за улазак у рат. Упркос почетном поразу, Румунија је 1918. године била на страни победника, успешно остваривши замисли државног вођства.

Питањем организације аустроугарског окупационог система бави се др Тамара Шер из Института за савремену историју Универзитета у Бечу. У свом раду Снаге и сила: аустроугарски окупациони систем у Србији за време Првог светског рата, др Шер говори о тој теми на основу архивске

грађе Аустријског државног архива, литературе на немачком, мађарском и српском језику. Рад прати период од 1. јануара 1916. године, када је успостављена аустроугарска војна управа у Србији, све до краја октобра 1918. године, када се аустроугарска војска повукла из наше престонице. Презентација др Шер не даје општи преглед структуре војне управе, већ се бави аспектом силе у окупационом режиму у Србији. Др Шер посматра силу кроз три нивоа: примена силе према локалном становништву, примена силе припадника аустроугарске војске према припадницима друге војске, примена силе локалног становништва према припадницима окупационог система. На крају др Шер закључује да је број жртава у Србији у току Првог светског рата био прилично велики, али да се аустроугарски окупациони систем не може окарактерисати ни као бруталан, ни као хуман.

Доктор Дамијан Гуштин, директор Института за новију историју у Љубљани, у свом раду *Крај рата 1918. – словеначке земље између Аустроугарске, Антанте и стварања националне државе*, указује на значајне промене које су се догодиле у политичком животу Аустроугарске монархије током те године. Утицај наведених промена на Словенце и словеначку политичку елиту, која је била распоређена у пет земаља, огледао се у настојањима да се оствари програм уједињења у јединствену политичку целину. Такав програм био је темељ политичког одређивања, али до 1918. године истовремено и једва замислив захтев. На тим политичким основама, у завршници Првог светског рата, словеначка политичка елита, заједно са хрватском и српском, приступа формирању заједничке јужнословенске државе.

Ослобођење или окупација

У свом саопштењу 1918. – *Ослобођење или окупација несрпских крајева?* др Миле Бјелојац, из Института за новију историју Србије, полази од питања да ли се 1918. године радило о ослобођењу српско-југословенских крајева или уједињењу већ слободних грађана, односно, у драстичнијој интерпретацији – *О окупацији српских трупама?* Аутор истиче чињеницу да је ратним напором и жртвама српске војске и Србије, заједно са савезницима, сломљена војна моћ Аустроугарске и директно омогућен политички покрет уједињења у лето и јесен 1918. године. Такође је чињеница да је Хрватски сабор прогласио раскид свих државноправних веза са Аустроугарском и да је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба проглашено за Владу свих јужнословенских земаља крајем октобра 1918. године. Дакле, пре доласка српске војске на те просторе.

Међутим, др Бјелајац напомиње да те чињенице не мењају суштину оцене о карактеру акције српске војске у јесен 1918. године, што поткрепљује анализом штампе која је објављивана на простору Хрватске, Славоније, Далмације и Приморја. Доктор Бјелајац прати писање штампе од првих вести објављених 19. септембра до краја октобра 1918. године. Аутор указује на стварне чињенице о директним последицама развоја војне ситуације на Балкану у крајевима преко Дрине, Саве и Дунава, а посебно у Загребу, где су почеле, у општем замаху осећаја скорог ослобођења, да се организују пројугословенске снаге у заокружен покрет. Повољне вести које су стизале са фронта окуражиле су и обичан свет, обухваћен на терену покретом Народног вијећа. С друге стране, такве вести присиле су на пасивност, па чак и удворничко понашање, локалне државне власти.

Доктор Божица Младеновић, ванредни професор Филозофског факултета у Ни-

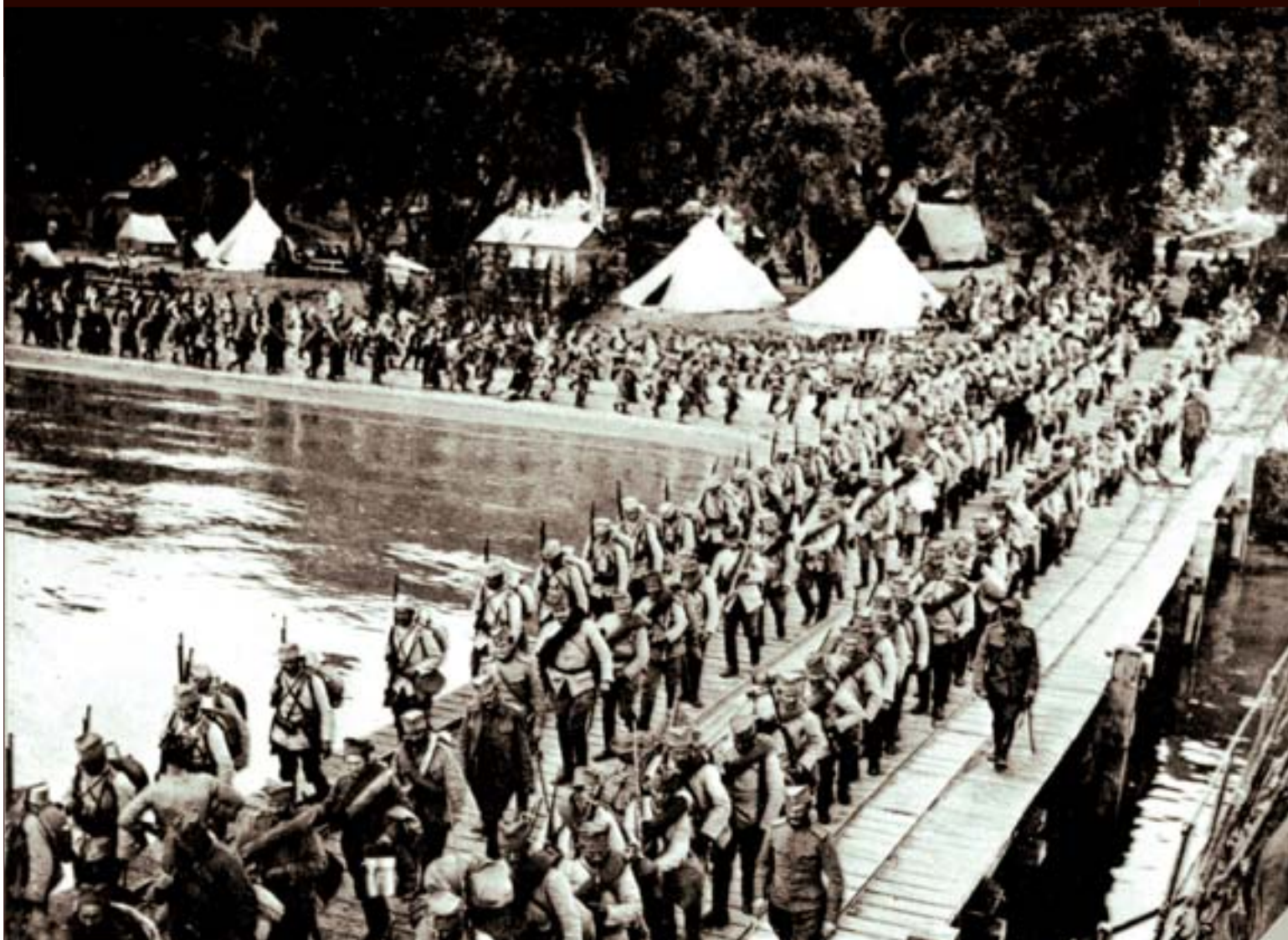
шу, у свом саопштењу Два мемоарска записа о повлачењу српске војске кроз Црну Гору крајем 1915. године, тај историјски догађај сагледава из угла два учесника, који су о преживљеном оставили мемоарске белешке. Један је пуковник (у то време мајор) Павле Блажарић, а други Милан Ђуровић, тада петнаестогодишњак, добровољац у српској војсци. Такође је указано на особености мемоара као историјских извора и наглашено да се дошло, поготову када су у питању Ђуровићеве белешке, до нових, занимљивих и другачијих података. Знања српске историографије о повлачењу преко Црне Горе до обала Јадранског мора у јесен 1915. године њеним ће залагањем бити допуњена, а вероватно ће рад бити и довољно провокативан да покрене низ питања која се односе на тему.

Магистар Емануел Пенико, главни архивист Одељења за војну историју КоВ, Службе за војну историју Министарства одбране Републике Француске, представио је

историјске изворе који се чувају у француским војним архивима, а који су значајни за историју Србије у периоду Првог светског рата. Савезништво и блиска сарадња две земље произвели су велики број докумената. Он је истакао неколико установа чији се поједини документи односе на Србију. То су Ратни кабинет (оперативни део националне владе), Врховни ратни савет (заједничко савезничко тело), Министарство рата и Канцеларија тог министарства, Здружени Генералштаб и његове потчињене команде (Војнообавештајни органи и Команда Истока и Африке), потом Врховна команда, Главни штаб Источне војске, Француска војна мисија у Србији.

Господин Пенико је истакао важност детаљног истраживања свих француских архивских фондова пре него што се понуди заокружена слика српске историје у њима. ■

Миљан МИЛКИЋ, капетан, и
мр Дмитар ТАСИЋ

Краљевско-српска војска 1916. и 1917. године

Организација и формација

Српска војска је ушла у Први светски рат са организацијом заснованом на закону из 1883. године, када је извршена њена модернизација и европеизација. Наиме, у Србији су током XIX века постојала три облика војне организације: народна војска, стајаћа војска и стални кадар, који се у рату попуњава обученом резервом.

Од Првог устанка 1804. до 1883. године у Србији је у континуитету постојала народна војска. Како је било јасно да само наоружани становници не могу да буду једина војна сила у земљи која тежи да постане држава, створена је веома рано стајаћа, регуларна војска, тзв. гарнизонско војство. Тако су у земљи, истовремено, постојале две војске: народна и стајаћа. Стајаћа је била малобројна, а многољудна народна војска недовољно поуздана. Искуства из ратова са Турском наметнула су потребу реорганизације и модернизације војске. Закључено је да постоје два, углавном превазиђена облика, из којих треба да настане трећи, подеснији новим циљевима – модерна масовна војска, састављена од кадровске или оперативне војске. Управо због тога током 1883. војска је уређена правним актима донетим по угледу на европске војске, који су прилагођени домаћим потребама и могућностима. Очигледно је да су промишљено урађени, јер су многи остали на снази и више деценија. Сматрало је, што се показало као тачно, да тако организована и увежбана војска може да изводи просторно и временски већа офанзивна дејства, походе и сложене операције, попут војски водећих европских држава.

Три позива

Целокупна српска војска подељена је на три позива којима командују професионалци, а по потреби и резервни официри. Први позив састојао се од сталног кадра и његове резерве, представљао је „активну војску потпуно наоружану, спремну, и готову да се увек може употребити“. Други позив чинили су испуњеници активне војске, који су служили за њено појачање или за позадинске дужности, док је трећи позив мобилисан само у крајњој потреби. Заведена је општа војна обавеза од 20 до 50 година старости. Организација српске војске, заснивана на *Закону о устројству војске* из

1883. године, уз незнатне измене, задржала се све до 1923. године.

Српска војска је ушла у рат са војнотериторијалном поделом из 1883, када је, према мобилизацијским и оперативним потребама, држава подељена на пет дивизијских области: Моравску, Дринску, Дунавску, Шумадијску и Тимочку. Свака дивизијска област имала је три пуковска округа са по четири батаљонска среза. То значи да је у случају рата могла поћи по пет дивизија сваког позива. Оваква војнотериторијална подела остала је иста све до 1918. године.

Тек изашавши из балканских ратова, Србија 1914. није имала времена да реорганизује војску. У новим дивизијским областима (Битољска, Брегалничка, Вардарска, Косовска, Ибарска), образованим 1913, регрути су тек били на обуци, а нова уредба о формацији војске од октобра исте године тек се почела реализовати. Зато је ушла у рат углавном са формацијом из претходних ратова, дакле са три армије. Још је формацијом из 1903. предвиђено да буду формиране три армије, али искључиво у рату. Из сачуване грађе види се да је од тог тренутка, када је донета одлука о стварању три више команде, односно армије, до 1912. године, када је Краљевина Србија мобилисала војску за рат и, први пут, образовала армије, у свим ратним плановима, поред осталог, увек постојао списак са именима команданата армија и њихових штабова. То значи да је, за разлику од ратова које је водила средином и крајем 19. века и у које је улазила само са нацртима ратних планова, па чак и без ратних планова, почетком 20. века и у миру била спремна за вођење ратова са потенцијалним противником.

Краљевско-српска војска ушла је 1914. у рат са шест пешадијских дивизија првог позива, пет пешадијских дивизија другог позива и једном коњичком дивизијом. Шеста дивизија, такозвана Комбинована дивизија првог позива, уведена је у формацију 1909. године, с тим да у њен састав уђу „два прекобројна пука из Моравске дивизије и по један из Шумадијске и Тимочке дивизије“, али у балканским ратовима та дивизија није формирана.

Три армије

Србија је 1914. од око 450.000 људи формирала три армије и Ужичку војску. После великих успеха постигнутих крајем те године и стравичног сатирања по црногорским и албанским гудурама, њена војска се крајем јануара 1915. и почетком наредне године повукла на албанско приморје, а затим на Крф. Због великих губитака 27. фебруара 1916. унете су измене у *Уредбу о формацији војске* из 1913. године. Целокупна оперативна војска и даље је имала три армије, али

знатно slabije jachine nego 1914. godine. У ствари, новоформиране српске армије су по бројном стању и ватреној моћи одговарале француским корпусима. Свака армија имала је у свом саставу две дивизије, артиљеријски пук тешке артиљерије и помоћне делове као што су Армијски мостовни трен, Рефлекторско одељење и друго. У саставу Прве армије биле су Моравска и Вардарска дивизија, у саставу Друге армије Шумадијска и Тимочка дивизија, а Трећу армију чиниле су Дринска и Дунавска дивизија. Коњичка дивизија била је непосредно потчињена Врховној команди. Састав пешадијске дивизије био је: две бригаде по два пука са по три батаљона од по четири чете и једно митраљеско одељење, укупне јачине око 20.000 људи. Поред тога, образован је одред српских добровољаца. Реорганизација је захтевала огромне напоре и завршена је 26. априла, са укупно 7.025 официра и 129.190 војника и подофицира и око 23.000 позадинаца.

Са таквом формацијом Краљевско-српска војска се, после двомесечне интензивне обуке у гађањима, у својим логорима

на полуострву Халкидики, крајем јуна и током јула 1916, прикључила савезницима на Солунском фронту. Непрекидне борбе које су уследиле и губици изнурили су обе стране, па су почетком децембра прешле на рововски рат. Српска војска је имала огромне губитке: 1.209 официра и око 32.000 војника избачених из строја. Неке физички и психички заморене јединице изгледале су горе него када су кроз беспутну Албанију дошле на Крф. Зато су расформирани поједини штабови бригада и Добровољачки одред, који је послужио за попуњу јединица Треће армије. Највећи проблем на Солунском фронту био је како обезбедити попуњу војске која се, далеко од своје земље, непрекидно борила.

Реорганизације на Солунском фронту

Двадесет осмог марта 1917. уследила је друга реорганизација српске војске на Солунском фронту. Расформирана је Тре-

ћа армија, а њене јединице потчињене команди Прве армије. Од тада су у саставу Прве армије биле Дунавска, Дринска, Моравска и Коњичка дивизија, а у саставу Друге армије Шумадијска, Тимочка и Вардарска. Осим тога, у свим дивизијама расформирани су четврти пешадијски пукови. У свим батаљонима расформирани су четврте чете. Људством расформираних јединица попуњене су друге јединице. Бројно стање српске војске се непрекидно смањивало и 1. августа 1917. спало на 77.300 људи на фронту. Напори да се војска попуни добровољцима нису давали веће резултате све до јануара 1918, када је из Мурманска преко Француске у Солун стигла Прва југословенска бригада. Врховна команда је тада преименовала Вардарску дивизију у Југословенску дивизију, која је ушла у састав Друге армије. Са таквом формацијом у октобру 1918. српска војска се вратила у земљу. ■

Др Славица РАТКОВИЋ-КОСТИЋ
Одељење за војну историју
Института за стратегијска истраживања

Антиратна побуна аустроугарских војника у Крагујевцу јуна 1918.

Употреба историје

Дешавања из јуна 1918. године, на која је колективно сећање два народа брижљиво гајено и усмеравано, поред историјске, имала су и своју политичку функцију – како за демократске, тако и за тоталитарне режиме двеју земаља

Први светски рат био је позорница бројних антиратних манифестација, које су, нарочито након фебруарске и октобарске револуције, захватиле припаднике армија и Централних сила и сила Антанте. Прве војничке побуне ван територије Русије почињу у оквиру табора Антанте. Крајем априла и почетком маја 1917. бележи се више случајева отказивања послушности и одбијања повратка на линију међу француским војницима на Западном фронту. Након обуставе пролећне офанзиве на Солунском фронту 1917. године, и међу српским војницима дошло је до јачања антиратног расположења. Тако су се војници једне чете 3. батаљона 10. шумадијског пука почели договарати и сакупљати потписе за изјаву да се више не вреди борити. Они су се припрема-

ли и да пошаљу делегате у 12. пук да и њега побуне. Завера је 8. јуна откривена и енергичном акцијом војводе Степе Степановића осујећена. Под утицајем тековина фебруарске револуције крајем јула 1917. почиње побуна против одласка на фронт у 7. пуку руске дивизије на Солунском фронту. Са друге стране истог фронта, до првих немира долази међу бугарским војницима. Прва побуна избила је у 28. бугарском пуку, од 9. до 18. јануара 1918, у време мировних преговора Централних сила са Совјетском Русијом, и објављивања чувених Вилсонових 14 тачака, док је следећа побуна антиратног карактера избила у бугарском 27. пуку, у сектору Битоља, почетком јуна 1918. године.

Војници против рата

Дух времена пренео се и на вишенационалну аустроугарску војску. Знатан допринос ширењу идеја мира и духа побуне дали су аустроугарски војници ратни заробљеници, који су се враћали из Русије. Њихов број кретао се од око 1.600.000, према тврђењима аустријске војне историографије, до више од 2.000.000, према другим проценама. Групе аустроугарских заробљеника почеле су да се враћају у завичај већ од краја 1917, преко фронта који се распао. Након што су Централне силе окупирале Украјину, у другој половини фебруара 1918, њихов прилив се убрзао, док је на основу одредаба Брестлитовског мировног уговора почео и транспорт повратника из Русије. До краја априла границу је прешло укупно 380.000 бивших заробљеника, а крајем јуна се тај број попео на 517.000.

У Аустроугарску се из Русије нису враћали бољшевици, већ људи од којих је знатан део био задојен идејом мира и убеђен да више никада неће бити послат на фронт. Бивши заробљеници требало је, међутим, после четворонедељног одсуства да се врате у јединице, односно допунске батаљоне, који су придодавани постојећим пуковима. У току рата, око 65% тих допунских формација аустроугарске војске, сачињених најчешће од Чеха, Словака и припадника југословенских народа, ради спречавања дезертерства било је измештено на територије насељене становништвом различите

националности у односу на ону којој је припадао њихов војнички састав.

Први већи немири међу аустроугарским војницима догодили су се већ 27. јануара 1918. у Пули, када је на ратним бродовима дошло до снажних противратних демонстрација, док је побуна морнара на аустроугарским ратним бродовима стационараним у Боки Которској почела 1. фебруара 1918. године. Следећа значајнија побуна догодила се у Јуденбургу, у Штајерској, од 12. до 14. маја, када се побунио допунски батаљон 17. пешадијског пука, састављен од Словенаца и Италијана из Љубљане, Пуле и Трста, а за њом је следила и побуна у Мурау 15. маја у допунској чети 7. батаљона пољских ловаца, због недостатка хлеба и болшевичке агитације. У побуни у Радгони код допунског батаљона тршћанског 97. пешадијског пука, 23. и 24. маја 1918, главну масу побуњеника такође су чинили повратници, као и у побуни аустроугарских војника повратника српске националности, 20. и 21. маја 1918. године, у допунском батаљону 6. новосадског пука у Печују, такође против упућивања на фронт.

Били су то догађаји који су претходили побуни у Крагујевцу. И при 71. пуку, који је био стационаран у том граду, у пролеће 1918. године формиран је батаљон од Словака – повратника из руског заробљеништва. Повратници су и ту, као и у другим јединицама, у принципу били против даљег ратовања. Ти војници биће главни носиоци побуне, до које је дошло у ноћи 15. јуна 1918. године. Њени узроци били су у припремама за слање извесног броја чета из састава пука на италијански фронт. Плановима побуне, која је у основи имала антиратни карактер, ни у ком случају нису претходиле неке дубље припреме. Сматрало се да је довољно да се негде покрене отпор који ће бити општеприхваћен, као што се то догодиле током Совјетске револуције. Војници су савладали дежурне и сумњиве, разбили магацине, наоружали се и кренули у град. Побуну, у којој је учествовало око 700 војника словачке националности, водио је наредник Виктор Кобилик. Пушкарање по градским улицама наставило се и наредног дана, док је локално српско становништво у Крагујевцу остало пасивно. Ради гушења побуне, поред аустроугарских јединица стационараних у граду, тада је пристигао и 6. босанскохерцеговачки пук и једно одељење такозваног Оријент корпуса. Након пораза, највећи број учесника у побуни потражио је спас у бекству. У затвору се нашло око 300 Словака. Од тог броја по пресуди преког суда од 21. јуна осуђено је 49 лица, од тога 44 на смрт, док су остали, због недостатка доказа ослобођени. Од укупног броја осуђених на смрт, само тројица нису били повратници са руског фронта. Смртна пресуда над Словацима је извршена истог дана на Становљанском пољу у Крагујевцу.

У духу словенства

Тај догађај имће у периоду између два светска рата значајну улогу у међусобним односима новонасталих држава – Чехословачке и Југославије, које је карактерисало политичко и војно савезништво у оквиру Мале Антанте. То савезништво било је од изузетног значаја за спољну безбедност двеју новонасталих држава, а у првом периоду нарочито југословенске, која је од самог почетка била суочена са војним претњама и субверзивном делатношћу Италије. Чехословачка је као најразвијенија и најнапреднија демократска словенска држава уживала изузетне симпатије и у југословенском грађанству, а током читавог периода до Другог светског рата била је и главни снабдевач наоружањем југословенских оружаних снага. У политици двеју земаља кориштена је свака прилика да се добри узајамни односи истакну и пријатељство нагласи, тако да ће за то послужити и страдање словачких војника у Крагујевцу, јуна 1918. године. Споменик стрељаним, како се говорило чехословачким војницима, подигнут у Крагујевцу 1924. године, био је, не случајно, и први споменик страдалима у Великом рату подигнут на подручју Краљевине СХС, док су иницијатори његовог подизања били представници локалних војних власти у том граду. Споменик је откривен на Становљанском пољу 28. септембра 1924. године.

За Чехословачку је откривање тог споменика имало изузетан морални и симболички значај. Догађај је представљан као симбол словенског отпора Аустроугарској, и допринос народа Чехословачке савезничкој победи. У прослави су учествовали високи представници цивилних и војних власти обеју земаља, док је откривању споменика присуствовала за онај период огромна маса од 20.000 људи.

Нова слична велика манифестација пријатељства одиграла се на Видовдан 1928, када је чехословачка делегација са начелником Генералштаба Јаном Сировим на челу, учествовала на прослави поводом откривања спомен-костурнице палим у Церској бици. Сам генерал Сирови је, носећи

југословенски орден *Бело орла*, одржао говор на српском, истичући да су чешки војници који су се на Церу борили у саставу аустроугарске војске, веровали пре у победу Србије него Аустроугарске, те да су у својим душама носили свест Словенства и веру у коначну победу правде. Чехословачка влада је и финансијски помогла подизање споменика, па су се под истим Спомен-обележјем, поред српских нашли и погинули аустроугарски војници, већином Чеси који су августа 1914. учествовали у нападу на Србију.

Успомена на стрељане словачке војнике поново је евоцирана у вереме кризе, у којој се под притиском нацистичке Немачке Чехословачка нашла 1938. године. Те године, 19. јуна, обележена је у Крагујевцу двадесета годишњица догађаја, што је представљало и једну врсту подршке угроженој савезничкој земљи. Најаву свечаности пратио је текст новинара Политике о побуни „Чехословака“ у Крагујевцу, емотивно обојен, прожет словенским духом. И ако је Југославија била званично неутрална у чехословачко-немачком спору, најаве учешћа око 30.000 југословенских сокола на *Соколском слету* у Прагу, а потом и пријава већег броја добровољаца из Југославије за одбрану Чехословачке од нацистичке агресије, говоре да се та неутралност није односила и на југословенско јавно мњење, које је новинар *Политике* додатно подревао. Након Другог светског рата догађај је поново добио употребну вредност за дневнополитичке потребе новоуспостављене народне демократије у Чехословачкој.

Играни филм који је снимљен о том догађају дао му је обелахја класне борбе, која је била носећа вредност новог доба. Тако су дешавања из јуна 1918. године, на која је колективно сећање два народа брижљиво гајено и усмеравано, поред историјске, имала и своју политичку функцију, и за демократске, и за тоталитарне режиме двеју земаља. ■

Мр Далибор Денда, капетан Одељење за војну историју Института за стратегијска истраживања

Скица за тему о српским војводама

Очеви и синови

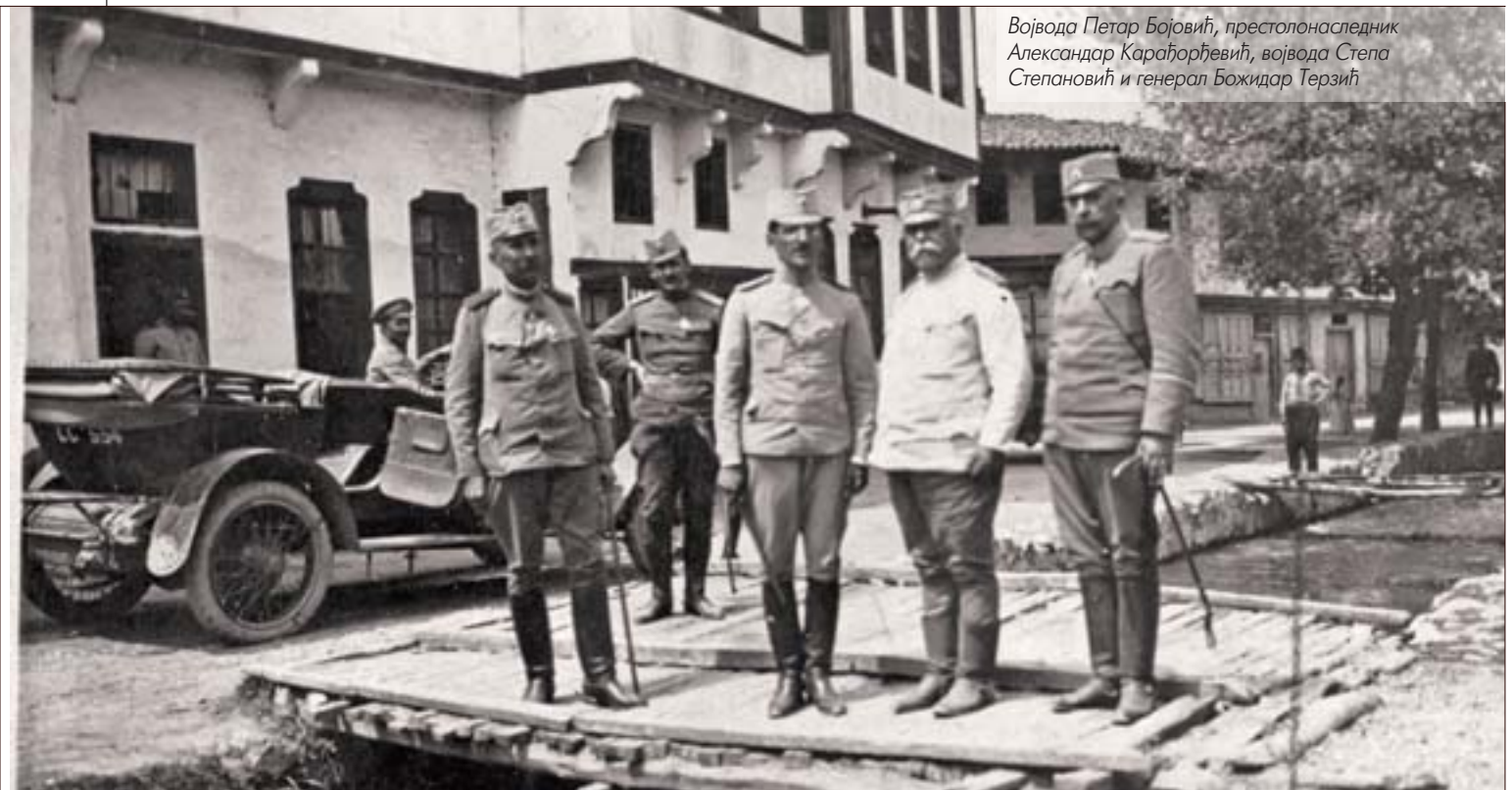
Хероји у Првом и породични страдалници у Другом светском рату!? Репрезентативан пример јесу четири српске војводе и њихови синови. Мушка су деца у то време, најчешће активни или резервни официри, и била предодређена за војну службу.

Војводски чин који је у рангу фелдмаршала имао је и почасно значење. У српску војску уводи се *Законом о устројству војске* из 1901. године. По том закону краљ је могао, по личном нахођењу, да чин војводе додели генералима који су се нарочито истакли и то, само у рату. Зато је требало чекати више од деценије пре него што су га добили генерали Радомир Путник – после Кумановске битке 1912, Степа Степановић – после Церске битке 1914, Живојин Мишић – после Колубарске битке 1914, и Петар Бојовић при крају рата – септембра 1918. године. На њима су се преламале многе мене политике, чиме се отвара вечно питање односа политичара и војника: Путник је пензионисан и активиран, Мишић више пута пензионисан и поново активиран, док је Бојовић смењен на Солунском фронту. Осим четворице војвода, тај чин имао је и један француски официр, Франше Д'Епере, који је био почасни војвода. У Другом светском рату, иако

се то не поклапа са његовим официјелним војним значењем, у даљем току претрпео је инфлацију додељивањем у четничком покрету. На другој страни, као еквивалент чину војводе, партизански покрет је увео чин маршала, а додељен је само једном – вођи партизанског покрета који га је љубоморно чувао.

Персонална историја

Четворица војвода била су официри српске војске која је после победа у Првом светском рату завршила у новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца – Краљевини Југославији. Српске жртве биле су огромне и износиле чак до трећине њеног становништва, које још није било зацелило ране из претходних балканских ратова. Треба истаћи да је цена победа у Првом светском рату, с обзиром на жртве, била велика, а сама победа завијена у црно. Нешто

Војвода Петар Бојовић, престолонаследник Александар Карађорђевић, војвода Степа Степановић и генерал Божидар Терзић

старији од Мишића, Степановића и Бојовића, који су рођени педесетих година XIX века (1855, 1856. и 1858) био је Радомир Путник, рођен 1847. године, а умро је 1917, не дочекавши завршетак Првог светског рата. Радомир Путник је чин генерала добио 1903. године, Степа Степановић 1907, а Мишић и Бојовић 1912. године. Мишић и Степановић су умрли између два светска рата. Прво Мишић 1921, а Степановић 1929. године. Најдуже је живео Петар Бојовић који је умро у Београду јануара 1945, дочекавши његово ослобођење.

Војвода Радомир Путник имао је седморо деце: четири сина и три кћерке. Два сина су му умрла пре Другог светског рата. Трећи син је био електротехничар, док је четврти постао официр. Пуковник Димитрије Путник је у Другом светском рату био војни изасланик у Софији и Москви. Југословенска краљевска влада, која је била у изгнанству у Лондону, након уклањања генерала Душана Симоновића, Богољуба Илића и браће Мирковић, поставила га је 1942. за команданта југословенских снага у Египту. Димитрије Путник је након рата остао у емиграцији у Француској, где је и умро.

Војвода Степа Степановић је имао две кћерке. Војвода Живојин Мишић је имао шесторо деце: три сина и три кћерке. Најстарији Радован, чиновник Народне банке, резервни официр, страдао је крајем Другог светског рата као немачки заробљеник. Александар – управник лечилишта у Врњачкој Бањи и потом резервни официр пришао је четничком покрету Драже Михаиловића. Са Дражом Михаиловићем био је приликом његових сусрета са Јосипом Брозом Титом у јесен 1941. године. Немци су га ухватили и стрељали у Ваљеву децембра 1941. године. Трећи син Војислав, агроном по занимању, био је припадник партизанског покрета. Након Титовог сукоба са Стаљином 1948. године, изјаснио се за Резолуцију Информбироа, због чега је био на издржавању казне. После изласка из затвора радио је у Градском зеленилу у Београду и био управник Ботаничке баште.

Петар Бојовић је имао шесторо деце: четири сина и две кћерке. Један син умро је 1915. године, а други као двогодишње дете. Два друга сина преживела су Други светски рат. Божидар, који се није женио, и кћерка Рада извршили су самоубиство у Београду шездесетих година, док је други син, Добрица, служио робију у Сремској Митровици као припадник четничког покрета Драже Михаиловића. Указујемо на до сада у историографији некористићено писмо које је војвода Петар Бојовић 10. децембра 1942. упутио генералу Дражи Михаиловићу, у коме истиче Михаиловићеву борбу, пишући: „Сазнање да сте Ви, драги Србине и ђенерале, развили ослободилачку заставу... изазвало је у мени ве-

лику радост и до максимума појачало жељу за личним учешћем у данашњој борби. У одсуству физичке снаге да узмем непосредно учешће у остваривању овог великог дела нације, ја сам Вам, драги и велики сине српског рода, ставио на расположење моје име и моју децу, уз очински поздрав и војничку заповест: *Напред у победу, за краља и отаџбину*“.

Два дела једног рата, како се истиче у немачкој историографији, који је обележио прву половину XX века, донела су смрт, рушења, патње и разочарања. Историјско искуство након Првог светског рата говори нам да се брзо заборављало и да су убрзо следила још бестијалнија страдања, до тада незабележена у историји људског друштва. Она говоре о бескрајним примерима људског неразума, о ликовима галерије злочина и логорима, „изуму“ за људско страдање, у којима, у име идеје крви и расе, нису били поштеђени ни деца, ни жене, ни старци. Развој ратне машинерије досегао је могућности уништења целокупног човечанства.

Време нетрпељивих

Очеви су током Првог и између два рата, сем Петра Бојовића, сишли са војничке и животне сцене. Синови су одрастали након Првог светског рата, у коме су се урушила стара царства и створане нове државе, каква је била и Југославија. Биле су изражене идеје Совјетске револуције, изазови комунизма, његов извоз као идеје интернационализма, али и злоупотребе. Политички пејзаж историје великих европских сила тог времена показао је искуство либералног, социјалистичког и фашистичког модела, који су подељени између капиталистичког и комунистичког пројекта. Управо су се у то време, у периоду 1919–1939, ауторитарни покрети најбујније исказивали, што је испољавало радикалне ставове у уверењу да све почиње од њих. Ауторитарни национализам, оличен у фашизму у Италији и националсоцијализму у Немачкој, водили су

Војвода Живојин Мишић са синовима

свет у нове сукобе. То је период који професор Андреј Митровић сликовито назива „време нетрпељивих“.

Простор Балкана је важио за место на коме се зачињу ратни сукоби. Шта тек рећи за сукобљене идеологије и друштвене промене које су се десиле у Југославији у Другом светском рату. Чести ратови разарају друштва и пресецају друштвене процесе, што на личном и породичном нивоу оставља неизбрисиве трагове. Да ли се од рата лично и породично могло дистанцирати? Када се сагледају ОЧЕВИ и СИНОВИ у ратним врлозима и кланицама које су донели Први и Други светски рат, неизоставно се намеће закључак о распаду породице. Управо су репрезентативан пример породице српских војвода, о чему говоре њихове судбине. Свакако да су синови познатих носили „терет“ имена очева који су били хероји Првог светског рата. Гледајући генерацијски, реч је одласку једне и доласку друге генерације са другачијим ставовима, искуствима и захтевима. Генерацијска размимилажења потанко рашчлањује руски писац Иван Тургенев у роману *Очеви и синови*, што је и мото наслова. ■

Др Милан ТЕРЗИЋ
начелник Одељења за војну историју
Института за стратегијска истраживања

Потреба научног поимања историје

Онако како је уистину и било

Чињеница је да се највећи и најважнији сукоби Великих сила нису десили на Балкану и на овом простору није решаван ни Први, а ни Други светски рат. Управо то је разлог за сагледавање сопствене улоге, која се, неретко, превише наглашава. Књижевне фикције и уметнички доживљаји сопствене величине замућују поље реалног расуђивања и воде нас у ћорсокак. Одмереним приступом, уз поштовање другог и других, можемо најбоље одредити своје место у породици балканских и европских народа.

Саопштења учесника Међународне конференције, гледајући просторно, односила су се на задату тему Балкана, било да је реч о његовим рубним, у рату захваћеним просторима, или оним везаним за Србију као централну земљу Балканског полуострва. Поједина саопштења допирала су ван балканских простора, пратећи као последицу рата избеглице, а једно саопштење је говорило о ширем контексту Првог светског рата и односило се на допринос Канаде савезничким ратним напорима.

Проблематика рата била је у центру пажње појединих саопштења, било да је реч о организацији и формацији војски, ратним путевима појединих јединица, ратним операцијама, фронтovima, повлачењу снага и стратeгијским искуствима. Учесници су говорили и о последицама које је рат са собом носио, износећи чињенице о злочинима, терору, жртвама, заробљеништву, избеглиштву, затворима, логорима... Изазови рата – ући или остати неутралан, изневерити савезништво или помоћи – били су теме које су заокупљале румунско и грчко учешће у рату. На освојеном простору успостављана је окупациона власт која је демонстрирала снагу, а понашање окупатора и успостављање окупационе власти у Србији били су предмет саопштења о аустроугарским злочинима почетком рата и примени силе против цивилног становништва. Поједине теме су отварале питања краја рата, када се увиђала узалудност даљих жртава оних који су били пред поразом, након чега су следиле антиратне побуне. Победници су правили прекомпозицију простора плановима стварања нових држава, због чега су се за неке постављала питања да ли је реч о ослобођењу или новој окупацији појединих простора. Отворена су питања односа војника и политичара, судбине „малог“ човека у „великом“ рату, те распада породица у контексту судбине очева и синова у Првом и Другом светском рату.

Тематским и хронолошким саопштењима покривен је Конференцијом задати простор током трајања рата 1914–1918. године. У саопштењима је изношена архив-

ска грађа различите провенијенције (војна, политичка, дипломатска, лични фондови), различитих земаља (српска, француска, аустроугарска, немачка, румунска, бугарска, грчка, турска). На Конференцији је учесницима презентована грађа Војног архива Србије и његов програм дигитализације, а француски колега је представио Србију виђену у документима француских архива.

Дискусије су знатно допринеле духу размене научних информација, допуњајући поједине приче и указујући на путеве којима даље треба ићи ка новим сазнањима. У дискусијама су преовладале несобичност и научни приступ, који не познају границе. Понеки изузетак својствен је за политички „прегрејане“ балканске приче. Истакли бисмо однос колега из иностранства које су, највећим делом, пажљиво саслушале већину саопштења, несобично настављајући разговоре у паузама и вечерњим дружењима.

Саставни део конференције био је и студијски излет трећег дана, када су учесници Конференције посетили Меморијал Колубарске битке у Лазаревцу, обилазећи заједничку Спомен-костурницу. Потом је следила посета некрополи династије Карађорђевића на Опленцу, где су учесници били у прилици да „прошетају“ српском историјом 19. и 20. века.

Изазови рата

Научни допринос је несумљив у правцу продубљивања појединих тема и покретања различитих питања, како се већ рат преламао на све сегменте друштва. Саопштења са конференције објавиће се у зборнику радова са овог скупа, а његово објављивање на енглеском језику, помогло би у свету бољој презентацији научних достигнућа Србије о војној историји Првог светског рата.

Значај конференције је у продубљивању и успостављању научних веза из области војне историје. То је и својеврсни вид научно-дипломатског представљања своје државе. Обновљени су стари контакти, успостављене нове научне везе, договорани нови облици сарадње, представници Србије позвани су на научне конференције широм Европе и конкретније прецизирани заједнички пројекти из области војне историје, чиме је проширен коридор за презентовање достигнућа српске војне историографије. Учесници ће након повратка у матичне земље бити у прилици да изнесу своје утиске о тродневном боравку у Србији. Није неважно нагласити да је канадски колега, на препоруку колега из Србије, купио неколико примера књиге професора Андреја Митровића, Србија у Првом светском рату, објављене на енглеском. Тиме ће се студенти у иностранству лакше и потпуније едуковати о српском углу гледања на Први светски рат. Зато је ово прилика да се укаже на недостатак литературе о српској историји која

би била објављена на другим језицима и тиме била доступна светској јавности.

Треба посебно нагласити да је пут институционалне сарадње, у овом случају са онима који се баве војном историјом у Европи и свету, најсигурнији пут за учешће државе у светској војној историографији. Све то помаже бољем разумевању и преко потребном превладавању прошлости, која је на Балкану оставила дубоке трагове. Некадашњи британски премијер Винстон Черчил луцидно је запазио да балкански народи пате од вишка историје, произведећи је више него што могу ментално да савладају. Зато је на овим просторима изражена искључивост и увереност свих појединачно да су у праву и да су други криви за њихове проблеме. Сигуран пут за излазак из тог ћорсокака јесте у научном изучавању историје, без њене политичке употребе и дневне операционализације.

У Првом светском рату су се распала царства, победила је Совјетска револуција, створене су нове државе, каква је и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, у коју је Србија уложила своје победе, своју жртву и своју државност. Гледајући из данашњег угла, када више нема југословенске државе, историчари новонасталих држава према Југославији се често односе као према дежурном кривцу, утркујући се ко ће је више засути из свих оружја. Није неважно истаћи да је она створена у овом рату. Управо је настала, како вољом великих сила, тако вољом целокупне српске интелектуалне, политичке и војне елите. Нису је створили југословенски комунисти, на које се најчешће сваљује сва одговорност за њен нестанак и за све што у њој није ваљало. Гледајући из тог угла, на Конференцији је недостајало више саопштења о темама које би указале на стварност полазишта Југославије. Због тога, данас, политизујуће и ненаучно звуче изјаве да Југославију није требало стварати. Исти део те ненаучне приче јесу тврдње

које полазе од става „шта би било да је било“. У историји је било то што је било – и тај идеал истине је врховни домет коме тежи историјска наука. Посао историчара је да кажу каква је та држава била, како би онда, са аргументима, раскрстили са појединим заблудама о томе ко је ту идеју употребљавао и злоупотребљавао.

Идеал истине и ожиљци победе

Рат је донео смрт, рушења, патње и разочарања. Повод за овај рат нађен је управо на Балкану и овај простор је током историје означаван као место на коме се зачињу ратни сукоби. Ратови су отпочињали ултиматумима, те због неразумевања, неспособности дипломатије да премости супротности, због недостатка воље за компромисима, и све се завршавало милионима мртвих и рањених. Требало је да прођу десетине година да се зацеле ране ратних страдања. За Србију, узимајући искуство балканских ратова и Првог светског рата, с обзиром на жртве, рат је значио уништавање биолошке супстанце народа. Из рата нико није изашао здрав, недодирнут и неповређен. Зато је победа имала своју цену и победници су носили њене „ожиљке“.

У до тада највећој светској ратној катаклизми – Првом светском рату, сукобиле су се највеће светске силе, светски гиганти: Немачка, Француска, Велика Британија, Русија, САД, Италија... На њиховим бојиштима решавана је судбина победника. Балканско ратиште је било битно и свакако најважније за Србију, али ипак само једно од многих. На ње-

му нису вођене одлучујуће битке и није било чеоних сукоба великих светских сила. Свакако, можемо да будемо поносни на Дрину, Мачков камен, Цер, Колубару, одбрану Београда, мајора Гавриловића, Солунски фронт, Топлички устанак, ослобођење 1918. и укупни допринос савезничким ратним напорима, да се с поштовањем односимо према Албанској голготи, избеглиштву на Крфу, острву Видо, Зејнтелику и другим местима. Српске војводе Путник, Мишић, Степа и Бојовић с поносом стоје уз раме са маршалима Петеном и Д'Епереом. То је и разлог за српско присуство на годишњицама обиљежавања Првог светског рата. Ове године, први пут, не на Јелисејским пољима већ у Вердену. На њима се данас заједнички појављују француски и немачки представници, који су у Првом светском рату били у ратном сукобу. Зато поново указујемо на чињеницу да се највећи и најважнији сукоби великих сила нису десили на Балкану и на овом простору није решаван ни Први, а ни Други светски рат. Управо то је разлог за сагледавање сопствене улоге, која се, неретко, превише наглашава. Књижевне фикције и уметнички доживљаји сопствене величине замућују нам поље реалног расуђивања и воде нас у ћорсокак. Одмереним приступом, уз поштовање другог и других, можемо најбоље одредити своје место у породици балканских и европских народа. Један камен у том мозаику је и ова конференција. ■

Др Милан ТЕРЗИЋ
начелник Одељења за војну историју
Института за стратегијска истраживања

У ишчекивању зборника

Учесници конференције

Др Мира Радојевић, Филозофски факултет Универзитета у Београду: *Цивили и официри; Искуство Самосталне радикалне странке 1903–1918.*

Др Милан Терзић, Институт за стратегијска истраживања:

Очеви и синови; Хероји Првог и породични страдалници Другог светског рата (скица за тему о српским војводама)

Мр Марек Мешко, Војноисторијски институт, Словачка:

Мисија Милана Растислава Штефаника у Србији

Др Мирослав Јовановић, Филозофски факултет Универзитета у Београду:

Велики рат и Мали човек: Први светски рат између светске и националне димензије (Концепти, тумачења, отворена питања)

Др Ференц Полман, Војноисторијски институт Министарства одбране, Мађарска:

Аустроугарски злочини над Србима на почетку Првог светског рата

Др Душица Бојић, Историјски музеј Србије:

Српске избеглице у Првом светском рату

Мајор мр Слободан Ђукић, Војна академија:

Аустроугарски заробљеници у Србији 1914–1915. године

Др Славица Ратковић-Костић, Институт за стратегијска истраживања:

Краљевско-српска војска 1916–1917; Организација и формација

Мајор мр Звездан Марковић, Војни музеј Словеначке војске, Словенија:

Ратни путеви жловеначких пуковаж аустроугарске војске

Пуковник Станчо Станчев, начелник Центра за војну историју и научене лекције В.А.Г.С. Раковски, Бугарска:

Крај војних операција бугарских оружаних снага у Првим светском рату

Мајор мр Димитрис Кацикостас, Директорат за војну историју КоВ, Грчка:

Неутралност или савезништво?

Др Слободан Марковић, Факултет политичких наука:

Тема Србије у настојањима Елефтериоса Венизелоса да уведе Грчку у рат

Др Ив Раик, Краљевски војни колеџ, Канада:

Нација је украшена рухом новог поноса – Версај: Излазак Канаде на међународну позорницу

Потпуковник Лауренциу-Кристијан Думитру, Институт за политичке студије одбране и војну историју, Румунија:

Јул–август 1914. године, Румунија одбија да нападне Србију

Др Тамара Шер, Институт за савремену историју Универзитета у Бечу, Аустрија:

Силе и снага: Аустроугарски окупациони режим у Србији током Првог светског рата

Др Есат Арслан, председник Одељења за међународне односе Универзитета Чаг, Турска:

Отомански војни гувернаман у Румунији у Првом светском рату

Капетан мр Далибор Денда, Институт за стратегијска истраживања:

Антиратна побуна аустроугарских војника у Крагујевцу јуна 1918. године и њена каснија пропагандна употреба

Др Владимир Пребилич, Факултет друштвених наука, Словенија:

Фронт на Сочи 1915–1917 и његов утицај на словеначко залеђе и цивилно становништво

Др Дамијан Гуштин, директор Института за новију историју, Словенија:

Крај рата 1918 – словеначке земље између Аустоугарске, Антанте и стварања националне државе

Др Миле Бјелојац, Институт за новију историју Србије:

Ослобођење или окупација несрпских крајева?

Академик Ђорђе Борозан, Црногорска академија наука и уметности:

Црна Гора у Првом светском рату

Др Божица Младеновић, Историјски институт:

Два мемоарска записа о повлачењу српске војске кроз Црну Гору крајем 1915. године

Мр Емануел Пенико, главни архивист у Одељењу за историју КоВ, Француска:

Србија у Првом светском рату виђена у документима француских архива, типолошка перспектива

Потпуковник мр Иван Мијатовић, Војни музеј:

Стратегијска искуства српске војске из Првог светског рата на страницама часописа „Ратник“

Конференцију је отворио министар одбране Драган Шутановац

